

Marcin Danielewski, Jacek Wrzesiński

OSADA PODGRODOWA W GRZYBOWIE W ŚWIETLE BADAŃ NIEINWAZYJNYCH I WERYFIKACJI WYKOPALISKOWEJ – DONIESIENIA WSTĘPNE

THE GRZYBOWO NEAR STRONGHOLD SETTLEMENT IN THE LIGHT OF NON-INVASIVE RESEARCH AND EXCAVATION VERIFICATION – PRELIMINARY REPORTS

Abstrakt: Gród w miejscowości Grzybowo (pow. wrzesiński) był jednym z najważniejszych ośrodków w okresie tworzenia się państwa Piastów. Jego najstarsza faza przypada na lata 919–923.

Zainteresowanie badawcze sięga XIX w., ale systematycznie wykopaliskowo badany był dopiero w latach 1989–2007 i 2018–2021. Ostatni okres prac to weryfikacja archiwaliów, intensyfikacja badań nieinwazyjnych i prace wykopaliskowe obejmujące także osadę leżącą najbliżej grodu — Grzybowo, stan. 6.

W wyniku badań osady stwierdzono jej intensywne użytkowanie. Ujawniono obiekty związane z produkcją i przetwarzaniem metali. A także rów, związany z najwcześniejszą fazą grzybowskiego grodu. Ten długi rów oddzielał od wschodu obszar, na którym gród powstał utrudniając do niego dostęp.

Zrealizowane badania wykopaliskowe oraz nieinwazyjne pokazują, że osadnictwo otwarte związane z ośrodkiem grodowym w Grzybowie było znacznie bardziej intensywne niż sądzono do tej pory.

Abstract: The stronghold in Grzybowo (Września County) was one of the most important centers during the formation of the Piast state. Its oldest phase was dated to 919–923 A.D.

Research interest dates back to the 19th century, but it was not systematically excavated until 1989–2007 and 2018–2021. The last period of work involved verification of archival records, intensification of non-invasive research and excavation work that also included the settlement closest to the stronghold — Grzybowo, site 6.

An excavation at this settlement revealed its intensive use. Objects related to metal production and processing were unearthed. And also a ditch, associated with the earliest phase of the stronghold in Grzybowo. This long ditch separated from the east the area where the stronghold was built making access to it more difficult.

Completed excavations and non-invasive investigations show that the open settlement associated with the Grzybowo stronghold was much more intensive than previously thought.

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, osada, kompleks grodowy Grzybowo

Keywords: Early Middle Ages, settlement, Grzybowo stronghold settlement complex



Ryc. 1. Gród w Grzybowie — zdjęcie lotnicze (fot. M. Bogacki).

Fig. 1. Grzybowo Stronghold — aerial photo (photo by M. Bogacki).

Gród w miejscowości Grzybowo (pow. wrzeński) był jednym z najważniejszych ośrodków w okresie tworzenia się państwa Piastów. Najstarsza faza grodu przypada na lata 919–923 (Krapiec 2021, s. 190), a więc na moment poprzedzający uformowanie się trwałych rządów reprezentantów pierwszej dynastii nowo powstałego organizmu (więcej patrz m.in. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód 2021 — gdzie wcześniejsza literatura).

Jako stały i widoczny element współczesnego krajobrazu gród (ryc. 1) stał się obiektem zainteresowania badawczego już w XIX wieku (Schwartz 1875, s. 7; 1876, s. 315–316). Natomiast systematyczne prace wykopaliskowe zainicjował dopiero w latach 1988–1989 Olgierd Brzeski. Ówczesne badania archeologiczne poprzedzała weryfikacja terenowa, wiercenia oraz sporządzenie planu grodziska wraz z planem warstwicowym wykonane w 1988 roku. Archeologiczne prace wykopaliskowe, trwające do 2007 roku, rozpoczęto w 1989 roku. Bezpośrednio badaniami w terenie kierował Mariusz Tuszyński, a w ostatnich sezonach Krystyna Sulkowska-Tuszyńska (więcej na ten temat Wrzeński 2021, s. 27–36). Należy też dodać, że w związku z pozyskaniem funduszy w ramach

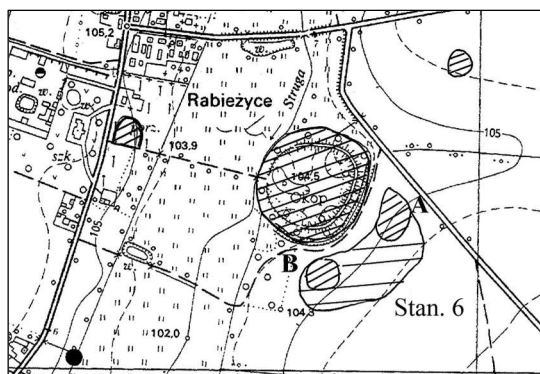
WRPO i planami budowy pawilonu muzealnego w latach 2006–2007 przeprowadzono prace wykopaliskowe obejmujące obszar wytyczonych fundamentów przyszłego budynku. Badania te realizowali pracownicy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Dorota Dominiczak-Głowacka oraz Mateusz Łastowiecki (Wrzeński 2021, s. 31). W tym pierwszym okresie zainteresowania archeologicznego jedynie sporadycznie i w niewielkim zakresie realizowano prace poza grodem. Wykonano wówczas w 1994 roku sondaż na wschód od grodu w poszukiwaniu domniemanej drogi. Jak również w latach 1989–1990 prowadzono badania wzdłuż cieku wodnego — kanału zlokalizowanego na południowy wschód od grodu.

Po zakończeniu badań w 2007 roku do 2018 roku nie podejmowano żadnych archeologicznych prac wykopaliskowych w obrębie grodu ani w jego najbliższej okolicy. Koncentrowano się natomiast na gromadzeniu i porządkowaniu dotychczas pozyskanych zbiorów i dokumentacji. Prowadzono także prace studyjne i nieinwazyjną prospekcję terenową obszaru wokół grodu. Ponowne badania wykopaliskowe podjęto w 2018 roku. Dzięki funduszom z Narodowego Centrum Nauki udało się na grodzie zrealizować projekt pt. „Gród w Grzybo-

wie i jego zaplecze osadnicze w kontekście pogłębianych badań interdyscyplinarnych”. Autorem i kierownikiem projektu był dr hab. Marcin Danielewski, prof. UAM. Program w kwestii badań archeologicznych obejmował nie tylko gród, ale też wybrane osady otwarte.

W ramach programu prace badawcze realizowano na kilku poziomach. Pierwszy z nich obejmował kwerendy archiwalne, w ramach których przeprowadzono weryfikację i reinterpretację wyników dotychczasowych badań archeologicznych, a także zgromadzono analizy materiału zabytkowego odkrytego w trakcie badań z lat 1988–2007. Jednocześnie podjęto badania nieinwazyjne samego grodu a także jego zaplecza. Rozpoczęto od prospekcji powierzchniowej, także z punktowym użyciem wykrywaczy metali. Wykorzystano archeologię lotniczą – wykonano zdjęcia z drona w ramach kilku nalotów o różnych porach roku (zima, wiosna, lato). Następnie zastosowano skanowanie laserowe (LiDAR). Zrealizowano także badania geofizyczne – elektrooporowe, georadarowe i magnetyczne. Skala użycia, wykorzystania i interpretacji poszczególnych metod była różna, a bardziej szczegółowe ich omówienie można znaleźć w XV tomie serii wydawniczej *Origines Polonorum* (por. Danielewski, Tomczak 2021, s. 109–111).

Zastosowane w Grzybowie metody badań nieinwazyjnych objęły nie tylko gród, ale i szerszy teren leżący wzdłuż rzeki Strugi płynącej po południowej, zachodniej i północnej stronie grodu. Bardziej szczegółowymi badaniami nieinwazyjnymi poddano osadę zlokalizowaną najbliżej grodu, po jego wschodniej i południowo-wschodniej stronie – Grzybowo, stan. 6. Osada ta została zarejestrowana podczas badań terenowych przeprowadzonych na obszarze wokół grodu w ramach AZP w 1985 roku i powtórzonych w ramach tzw. drugiego przejścia w roku 2010. Wytyczony w ramach AZP (a więc na podstawie rozrzutu ceramiki na powierzchni) obszar stanowiska rysował się na kształt rogala-fasoli i obejmował powierzchnię około 4–5 ha¹. W wyniku „drugiego przejścia AZP” zaobserwowano, że materiał ceramiczny w nieco większych ilościach występuje na dwóch skrajnych obszarach osady — w jej północno-zachodniej i południowo-zachodniej strefie (ryc. 2).



Ryc. 2. Gród w Grzybowie i jego zaplecze osadnicze — obraz na podstawie AZP (oprac. J. Wrzesiński).

Fig. 2. Grzybowo Stronghold and its settlement base — image based on AZP (elaborated by J. Wrzesiński).

Należy jednak zaznaczyć, że pełna obserwacja obszaru przylegającego niemal bezpośrednio do wałów od strony południowej a oddzielnego jedynie rowem, była do niedawna niedostępna. Był to teren silnie porośnięty dużymi drzewami mającymi kilkadziesiąt lat oraz krzewami. Traktowany był też jako lokalne, polne wysypisko, gdzie składowano kamienie oraz wyrzucano zepsute części maszyn i śmieci. Niemniej w kretowinach i jamach jakie zakładały zwierzęta można było dostrzec materiał ceramiczny oraz kości zwierzęce. Większą ilość materiału kulturowego (wczesnośredniowiecznego) pozyskano dzięki wywrotom drzew po huraganie z 2017 roku. Pod korzeniami przewróconych dużych drzew wystąpiła znaczna ilość ceramiki (zwłaszcza wczesnośredniowiecznej) i kości zwierzęcych, które zarejestrowano w 2018 roku (ryc. 3).

Drugi poziom badawczy, w ramach wspomnianego projektu, obejmował archeologiczne badania wykopaliskowe. Objęły one wytypowane (w wyniku wcześniejszych obserwacji, a przede wszystkim na podstawie rezultatów badań nieinwazyjnych) miejsca zarówno na grodzie, jak i w obrębie interesującej nas osady (Grzybowo, stan. 6). W ramach tego etapu badań prowadzono także odwierty i odkryvky przyrodnicze². Objęły one teren grodu, osady (stan. 6³), a także rowu-fosu na zewnątrz wałów oraz doliny przez którą płynie Struga (po stronie zachodniej obecnego grodziska). Lokalizacja wykopów archeologicznych została poddyktowana analizą zdjęć lotniczych oraz badań

¹ Badania powierzchniowe Urszuli i Krzysztofa Szamałków i w drugim etapie pracowników Rezerwatu Archeologicznego Gród w Grzybowie.

² Wyniki badań patrz: *Origines Polonorum*, t. XV.

³ Na terenie osady ze względu na wyjątkową suszę nie udało się przebić poniżej warstwy ornej i zrezygnowano z dalszych prób. Niemniej pobrano próby z wykopów archeologicznych — materiały w opracowaniu.



Ryc. 3. Grzybowo. Zbieranie materiału spod korzeni wyrwanych drzew na terenie osady (fot. J. Wrzeński).

Fig. 3. Grzybowo. Collecting material from under the roots of fallen trees in the settlement area (photo by J. Wrzeński).

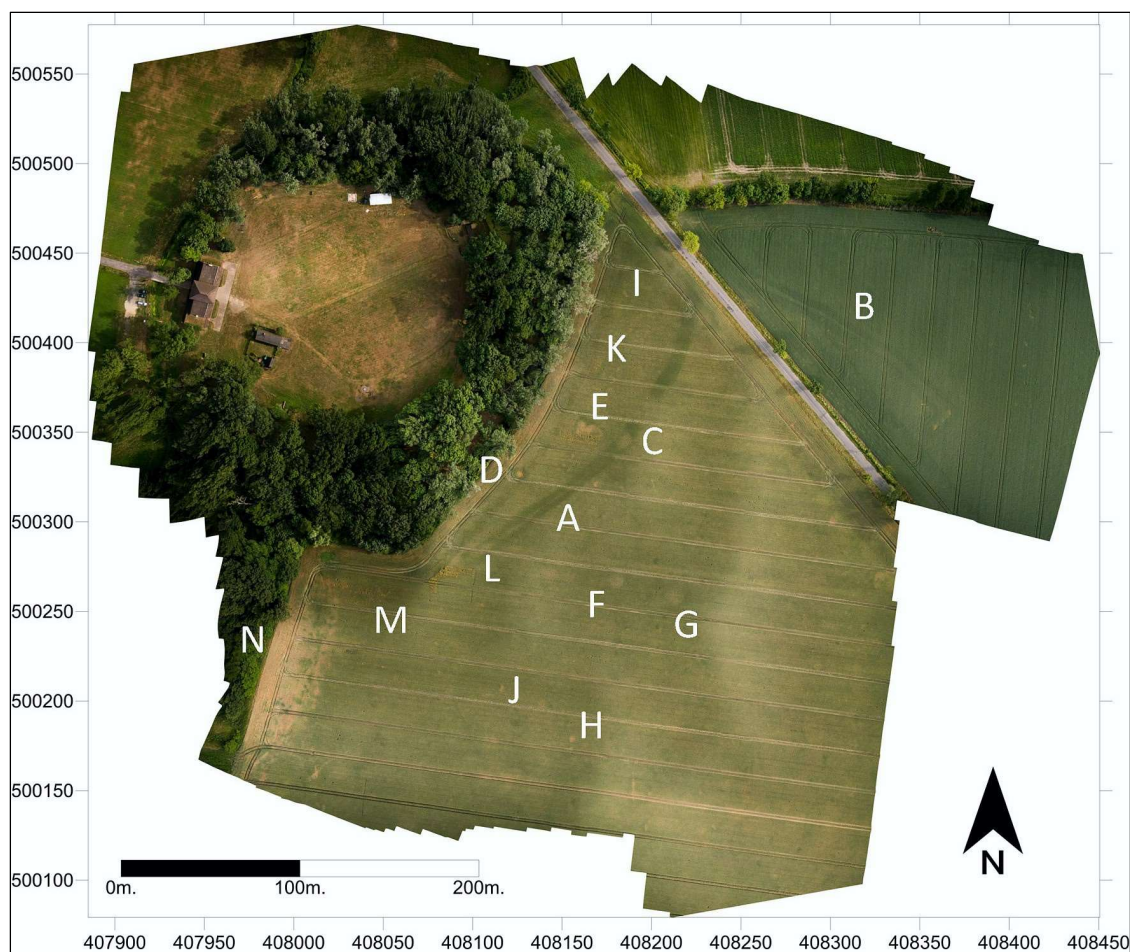
geofizycznych. Wytypowano miejsca, gdzie odczyty na podstawie wyróżników wegetacyjnych czy anomalii magnetycznych pozwalały zaobserwować szczególnie interesujące punkty. Były to obszary zarówno o charakterze liniowym jak i punktowym.

Wewnątrz grodu wskazano trzy potencjalne obszary badań, które rozpoznawano w latach 2018–2022. Prace te realizowane były przez Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie (Oddział MPP na Lednicy) dzięki studentom i wolontariuszom (Danielewski 2021, s. 24, przypis 14). W 2019 roku przystąpiono do prac wykopaliskowych na terenie osady (Grzybowo, stan. 6). Wytyczając wykopy, w ramach wytypowanego potencjalnego obszaru, wzięto pod uwagę kilka sugestii i informacji. W części porośniętej drzewami (gdzie jedynie na bardzo małym fragmencie można było przeprowadzić badania geofizyczne), zwrócono uwagę na występowanie materiału źródłowego w miejscach wcześniej niedostępnych. Przed rozpoczęciem eksploracji przeprowadzono też prospekcję powierzchniową w dostępnych miejscach części zarośniętej korzystając z pomocy wykrywaczy metali. W sumie, w tej

partii terenu wytyczono dwa wykopy, oznaczone jako 1/2019 i 2/2019. Natomiast na pozostałym obszarze osady pod uwagę zostały wzięte wyniki badań lotniczych i geofizycznych, gdzie dzięki zmianom wegetacyjnym wyróżniono obiekty o kształtach geometrycznych (koła, kwadraty, prostokąty), jak i liniowe (ryc. 4). W tych miejscach wytyczono kolejne wykopy oznaczone jako 3/2019, 4/2019 i 5/2019.

Wykop 3/2019 znajdował się w części południowo-zachodniej osady, gdzie zaobserwowano struktury koliste. Były one widoczne zarówno na zdjęciach lotniczych jak i na wykresach magnetycznych. Natomiast wykopy 4/2019 i 5/2019 wytyczono w centralnej partii obszaru osady zarejestrowanego w ramach AZP. Tutaj zaobserwowano, dzięki fotografii lotniczej, dwie liniowe struktury o znacznej długości o przebiegu z południa na północ (więcej na temat tych wszystkich obserwacji: Bogacki 2021, s. 113–119; Małkowski, 2021, s. 121–131).

Wykop 1/2019 miał kształt prostokąta o wymiarach 4×2 m, dłuższą ośią usytuowany na linii wschód-zachód. Bezpośrednio pod warstwą piasz-



Ryc. 4. Gród w Grzybowie i fragment weryfikowanego obszaru. Zdjęcie lotnicze z wyróżnionymi strukturami: M i N – miejsca założenia wykopów 1–3/2019; D – miejsce założenia wykopu 4/2019; A – miejsce założenia wykopu 5/2019 (fot. Miron Bogacki).

Fig. 4. Grzybowo Stronghold and a fragment of the verified area. Aerial photo with highlighted structures: M and N – location of trenches 1–3/2019; D – location of trench 4/2019; A – location of trench 5/2019 (photo by M. Bogacki).

czystego humusu wystąpiła piaszczysta ziemia o barwie szarobrazowej z amorficznymi ciemniejszymi przebarwieniami – miąższość 1–2 cm. Przebarwienia te zalegały na sypkim jasnym piasku, pozbawionym śladów działalności człowieka. Zarejestrowano tu pojedyncze, niewielkie fragmenty zróżnicowanej chronologicznie ceramiki (pradzieje, wczesne średniowiecze, nowożytność).

Wykop 2/2019, o kształcie prostokąta o wymiarach 2×4 m, usytuowany był dłuższą osią wzdłuż linii północ-południe. Wykop ten przedłużono o 2 m w kierunku południowym. Pod warstwą sypkiego humusu uchwyciono fragmenty dwóch obiektów — 1/2019 i 2/2019. Były to jamy zagłębiające się w piaszczyste podłoże.

Obiekt 1/2019, zarejestrowany w niewielkim fragmencie przy północnej ścianie wykopu, miał kształt niecki o głębokości około 40 cm. W obiekcie

prócz ceramiki (głównie z fazy C wczesnego średniowiecza) i kości zwierzęcych znalazła się okrągła tarczka o średnicy 5,3 cm, wykonana z żelaza, silnie skorodowana.

Obiekt 2/2019 wystąpił wzdłuż południowej ściany wykopu, o kształcie półokręgu. W przekroju był nieckowaty. Jego dalsza część wystąpiła w wykopie 2A/2019 będącym przedłużeniem wykopu 2/2019 w kierunku południowym. Uchwyciona szerokość obiektu wynosiła około 220 cm. Wypełnisko obiektu stanowiła czarno-szara sypka ziemia, z niewielkimi ciemniejszymi przebarwieniami. Jego maksymalna głębokość sięgała 75–90 cm.

W obiekcie wystąpiły fragmenty wczesnośredniowiecznej ceramiki (głównie z fazy C), kości zwierzęce i luźno rozmieszczone przepalone kamienie.



Ryc. 5. Grzybowo, stan. 6, wykop 3/2019. Profil obiektu 4/2019 (fot. J. Wrzesiński).

Fig. 5. Grzybowo, site 6, trench 3/2019. Cross-section of feature no. 4/2019 (photo by J. Wrzesiński).



Ryc. 6. Grzybowo, stan. 6, wykop 3/2019. Profil obiektu 5/2019 (fot. J. Wrzesiński).

Fig. 6. Grzybowo, site 6, trench 3/2019. Cross-section of feature no. 5/2019 (photo by J. Wrzesiński).

Wykop 3/2019 o wymiarach 10×4 m, dłuższą osią sytuowany był na linii północ-południe. Pod warstwą orną na całej powierzchni wykopu wystąpiła warstwa kulturowa o intensywnej czarnej barwie z nieregularnymi przebarwieniami jasno popielatej ziemi w części północno-zachodniej, a w części południowej bardziej brunatnej. W narożniku południowo-wschodnim wystąpiły fragmenty polepy. Miąższość warstwy to 5–15 cm. W obrębie wykopu zarejestrowano cztery obiekty — 3/2019, 4/2019, 5/2019, 7/2019.

Obiekt 3/2019 — wystąpił w części środkowej wykopu i miał kształt zbliżony do okręgu, na stropie o wymiarach 220×180 cm. W partii spągowej wydzielają się dwie części – owalny po stronie północnej, o barwie ciemnej z przepalonymi kamieniami i dwa amorficzne przegłębienia od południa, których wypełnisko stanowił szary, sypek piasek. Część owalna w partii spągowej przybiera kształt bardziej jajowaty z kolistym układem kamieni w części zachodniej (średnica układu około 80 cm). Na i pomiędzy kamieniami wystąpiła duża liczba kości zwierzęcych, w tym fragmenty poroża. W przekroju część owalna przybierała kształt wannowaty. Uchwycona miąższość obiektu 35–40 cm. Po stronie południowej i północnej tej części (poza krawędzią obiektu) zaobserwowano negatywy (?) dwóch niewielkich kołków – średnica 3–4 cm, a głębokości to 8 i 18 cm.

Obiekt 4/2019 — w części południowo-wschodniej (przy profilu wschodnim wykopu) odnotowano niemal połowę piecowiska — dymarki (?). Strukturę obiektu stanowiły silnie zbite fragmenty polepy. Zarejestrowano kształt półokręgu o miąższości około 60 cm i średnicy 60 cm. Między grudami polepy występował popielaty i czarny sypek piasek (ryc. 5).

Obiekt 5/2019 — odsłonięty fragmentarycznie, przy ścianie wschodniej, w północnej części wykopu. Zarejestrowana część osiągała długość 380 cm i przybierała kształt nieregularnego owalu. W przekroju był wannowaty, o miąższości 85–95 cm (ryc. 6). W wypełnisku wystąpiła duża liczba kamieni (w tym przepalone), odpady produkcyjne (fragmenty wytopków, odkuwki), polepa, spaleniżna (fragmenty węgla drzewnych, popielaty popiół). Zarejestrowano również dużą ilość ceramiki, kości zwierzęce oraz destrukty przedmiotów — w tym fragmenty grzebieni kościanych i z poroża, a także przedmioty metalowe — żelazne, brązowe i ołowiane. Większa liczba kamieni, ceramiki i kości

zwierzęcych wystąpiła przy ścianach południowej i zachodniej obiektu. W wypełnisku, które stanowiła brunatno-czarna ziemia z jaśniejszymi przebarwieniami, zarejestrowano też znaczną liczbę węgla drzewnych. Ich większe skupiska czytelne były przy ścianie południowej oraz wystąpiły też na spągu obiektu.

Przy narożniku/ścianie południowo-zachodniej około 60 cm poniżej stropu obiektu 5/2019 zarejestrowano skupisko polepy z fragmentami ceramiki — obiekt 5a/2019. Kształt obiektu był okrągły o średnicy około 60 cm, a skupiska polepy 30–35 cm. Miąższość obiektu 5a/2019 wynosiła 15–30 cm.

W obiekcie 5/2019 wystąpiły 32 przedmioty. Większość z nich była uszkodzona lub zdeformowana. Wśród nich znalazły się m.in. przednia ściana kaptorgi brązowej z licznymi nakłuciami (ryc. 7), żelazne okucie w kształcie krzyża — element ogłowia końskiego (więcej patrz Danielewski, Wrzesiński 2024 w druku), 6 fragmentów grzebieni z poroża i ich okładzin, jeden cały przęślik i fragmenty trzech innych narzędzi tego typu, odważnik ołowiany w postaci cienkiego krążka z otworem, igła kościana lub stylus, kołec kościany, skobel żelazny — element kłódki, a także nieokreślone przedmioty z żelaza, fragmenty ołowiu, czy fragment osełki oraz pojedyncze odpady produkcyjne w postaci niewielkich wytopków.



Ryc. 7. Grzybowo, stan. 6. Przednia ściana uszkodzonej kaptorgi z obiektu 5/2019 — stan przed konserwacją (fot. J. Wrzesiński).

Fig. 7. Grzybowo, site 6. Front wall of damaged cap from feature no. 5/2019 (photo by J. Wrzesiński).



Ryc. 8. Grzybowo, stan. 6. Rzut poziomy wykopu 4/2019 po zdjęciu warstwy ornej z widocznymi współczesnymi śladami orki (fot. J. Wrzesiński).

Fig. 8. Grzybowo, site 6. Plan of trench 4/2019 after removal of humus layer with visible contemporary plowing marks (photo by J. Wrzesiński).

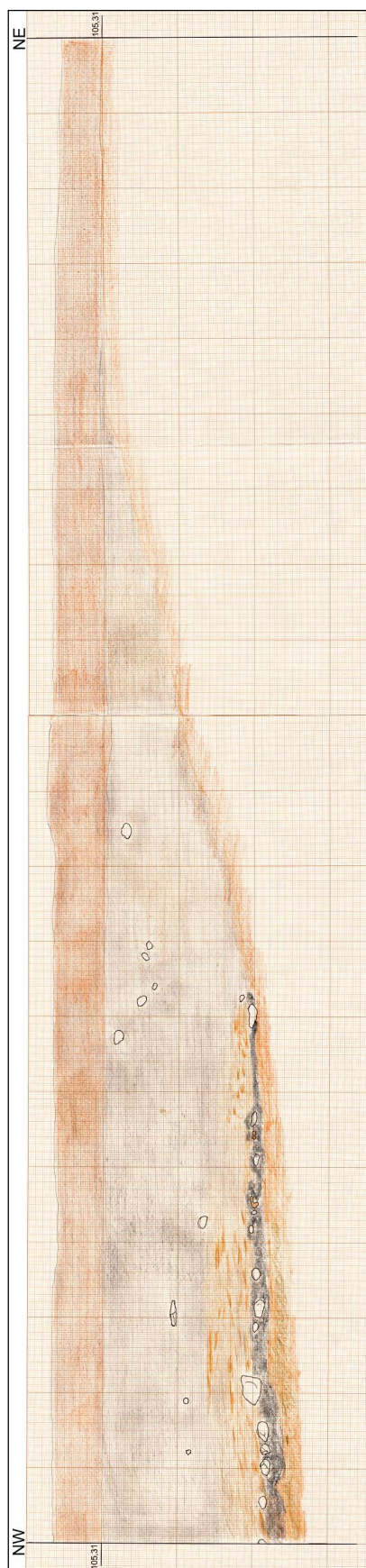


Fig. 9. Grzybowo, site 6, trench 5/2019. Cross-section of the trench (drawn by J. Wrzesiński).

Ryc. 9. Grzybowo, stan. 6, wykop 5/2019. Profil północny wykopu (rys. J. Wrzesiński).

Obiekt 7/2019 — w partii środkowej wykopu uchwycono spąg kolistego obiektu średnicy około 50 cm i miąższości 10–12 cm. W wypełniku będącym popielatą ziemią wystąpiły luźne niewielkie fragmenty polepy.

W omawianym wykopie wystąpiły obiekty o charakterze rzemieślniczym lub produkcyjnym. Zarejestrowane obiekty związane były z przeróbką przedmiotów metalowych — m.in. brązów (zniszczona kaptorga), o czym świadczy też obecność fragmentów ołowiu czy odpady produkcyjne w postaci niewielkich żużli i wytopków. Odkryte fragmenty grzebieni mogą sugerować również o ich naprawie w tym miejscu — ułamki mogły powstać w trakcie spinania trójwarstwowych grzebieni metalowymi nitami.

Wykop 4/2019 o wymiarach 10×4 m, dłuższą osią sytuowany na linii wschód-zachód. Bezpośrednio pod warstwą orną (miąższości 30–40 cm) wystąpiła zbita, twarda pomarańczowo-żółta glina. Na jej tle widoczne są ślady współczesnej orki. Wykop założony w miejscu podłużnej struktury zidentyfikowanej na zdjęciach lotniczych (Bogacki 2021, s. 116–118). Przecinał prostopadle dostrzeżoną, w odczytach zdjęć lotniczych, strukturę. Wykop nie rozstrzygnął funkcjonowania w tym miejscu historycznego obiektu (ryc. 8). A tym samym nie udało się zinterpretować charakteru struktury wyróżnionej na podstawie wyróżnika wegetacyjnego widocznego na zdjęciach lotniczych.

Wykop 5/2019 o wymiarach 10×4 m, dłuższą osią sytuowany wzdłuż linii wschód-zachód. Przecinał prostopadle dłuższą i bardziej czytelną (na zdjęciach lotniczych) podłużną strukturę. Po zdjęciu warstwy ornej w części wschodniej wykopu na całej jego przestrzeni wystąpiła pomarańczowa calcowa glina, z kilkoma śladami współczesnej orki. Natomiast w części zachodniej, na całej szerokości wykopu, widoczna była brunatno-czarna próchnicza ziemia. Jej zasięg (na stropie) sięgał długości 620 cm (przy profilu północnym) i 520 cm (przy profilu południowym) — obiekt 6/2019. Miąższość obiektu wyniosła 150 cm. Do głębokości około 90 cm wypełnik byłby jednorodny. W dolnych partiach wypełnika wystąpiło kilka przedmiotów — żelazne okucie, być może okucie drewnianej łopaty, fragment ośelki oraz odpad produkcji żelaza. Poniżej, zwłaszcza przy ścianie południowej wykopu — na przestrzeni około 2 metrów, warstwa brunatno-czarnej ziemi była miejscami przewarstwiona pomarańczową gliną (ryc. 9). Na

dnie obiektu znalazły się luźno rozmieszczone kamienie, a między nimi kości zwierzęce (duże fragmenty należące do bydła) oraz ceramikę (faza C i D). Między kamieniami wypełnisko miało ciemniejszą, bardziej intensywną barwę. Dno obiektu opadało bardzo łagodnie ze wschodu na zachód. Uchwycono prawdopodobnie jego połowę – założony wykop przeciął go prostopadle. Tym samym potwierdzona została obecność historycznego obiektu w miejscu liniowej struktury zidentyfikowanej na podstawie zdjęć lotniczych (por ryc. 4, struktura A). Charakter, zasięg i ostateczny wygląd tego obiektu nie zostały zidentyfikowane na obecnym etapie badań. Możemy powiedzieć, że mamy do czynienia z rowem, prawdopodobnie ciągnącym się na znacznej długości. Prawdopodobnie związany był z najwcześniejszą fazą grzybowskiego grodu, sądząc po wstępnej analizie występującej tu ceramiki i mógł zostać zasypany pod koniec fazy D2, gdyż w jego zasypisku nie zarejestrowano młodszego wczesnośredniowiecznego materiału ceramicznego. Być może był to szeroki i długi rów oddzielający od wschodu obszar, na którym powstał gród, utrudniając do niego dostęp. Wydaje się, że gród od pozostałych stron był chroniony dzięki obniżeniom terenu, które okresowo wypełniały się wodą.

Niniejsze badania omawianego osiedla (Grzybowo, stan. 6) należy traktować jako pilotażowe. Pełniejsze rozpoznanie zarówno zasięgu osady, jak

i określenie jej charakteru oraz funkcji wiążącej ją z grodem, a także uściślenie chronologii, wymaga dalszych badań terenowych. W przyszłości należy zintensyfikować prace terenowe zarówno archeologiczne jak i przyrodnicze, ponieważ analizowana osada w oparciu o zdjęcia lotnicze mogła zajmować powierzchnię około 6,4 hektarów (Bogacki 2022, s. 117; Danielewski, Wrzeński 2022, s. 349). Fakt ten wydaje się szczególnie ważny z punktu widzenia odtwarzania sieci osadniczej skupionej wokół grzybowskiego grodu. Zrealizowane badania inwazyjne oraz nieinwazyjne pokazują, że osadnictwo otwarte związane z ośrodkiem grodowym w Grzybowie było znacznie bardziej zintensyfikowane niż sądzono do tej pory.

Adresy Autorów:

dr hab. Marcin Danielewski, prof. UAM
Wydział Archeologii Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
mail: md24947@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-3897-2617

mgr Jacek Wrzeński
Gniezno
mail: jaled@wp.pl
ORCID: 0000-0003-1255-6295

LITERATURA:

BOGACKI M.

- 2021 *Zdjęcia lotnicze i fotogrametryczne. Opracowanie danych ze stanowisk 1 i 6 w Grzybowie*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa, s. 113–119.

DANIELEWSKI M.

- 2021 *Założenia, zespół i realizacja projektu*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa, s. 23–25.

DANIELEWSKI M., TOMCZAK S.

- 2021 *Założenia i metodyka badań nieinwazyjnych*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa, s. 109–111.

DANIELEWSKI M., WRZEŃSKI J.

- 2022 *Środowiskowe i kulturowe uwarunkowania uwarunkowania rozwoju wczesnośredniowiecznego mikrore-*

gionu osadniczego w Grzybowie. Podsumowanie, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa, s. 349–352.

- 2024 *Użytkowanie konia na wczesnośredniowiecznym grodzie w Grzybowie w świetle źródeł archeologicznych*, „Historia Slavorum Occidentis” (w druku).

DANIELEWSKI M., WRZEŃSKI J. Z UDZIAŁEM A. GŁÓD (RED.)

- 2021 *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa.

KRĄPIEC M.

- 2021 *Analizy dendrochronologiczne*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzeński z udziałem A. Głód, Origines Polonorum, t. XV, Warszawa, s. 187–190.

MAŁKOWSKI W.

- 2021 *Badania magnetyczne i opracowanie chmury punktów lotniczego skaningu laserowego dla grodziska i osady*

- podgrodowej w Grzybowie*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński z udziałem A. Głód, *Origines Polonorum*, t. XV, Warszawa, s. 121–131.
- SCHWARTZ W.
- 1875 *Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen. Beilage zum Konigl. Fr. W. Gymnasium in Posen*, Poznań, s. 7.
- 1876 *Burgwälle (Schwedenschanzen) und dergleichen. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Berlin, s. 315–316.
- WRZESIŃSKI J.
- 2021 *Historia badań i dotychczasowe koncepcje*, [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński z udziałem A. Głód, *Origines Polonorum*, t. XV, Warszawa, s. 27–36.